

İKTİSADIN BİLİMSELLEŞMESİ VE PROFESYONELLEŞMESİ: KİMDİR, NE DÜŞÜNÜR İBRAHİM FAZIL PELİN?

Burak ASLANMİRZA*

Öz

Bu çalışma 1888 ve 1944 yılları arasında yaşamış iktisatçı Ord. İbrahim Fazıl Pelin'in* düşün dünyasına dair genel bir tablo sunmayı ve Pelin'in iktisadi düşünce tarihi açısından var olan önemini ortaya koymayı amaçlamıştır. Literatürde şimdiye kadar Pelin hakkında yapılan değerlendirmeler, onun eserleri üzerine kapsamlı ve bütüncül bir incelemeye dayanmamaktadır. Bu çalışmalarda Pelin'in düşünceleri Cavit Bey'in düşüncelerinin bir devamı niteliğinde algılanarak Pelin hakkında yanıltıcı bir tablo ortaya konulmuş yahut onun düşüncelerinden söz edilirken kesin ifadeler kullanılmaktan kaçınılmıştır. Esas olarak, İbrahim Fazıl Pelin gerek liberal okulun gerekse de müdahaleci okulun görüşlerine ve bu okullara yöneltilen döneminin eleştirilerine olan hakimiyetini ortaya koyarak eklektik bir tutum takınmış ve birey ve devlet arasında, dönemin ortodoks anlatılarının dışında kalan bir zemin üzerine iktisadi düşüncesini inşa etmiştir. Ayrıca, Pelin kendi dönemine değin var olan gelişmeleri yakından tanıyarak ve eserlerinde tanıtarak yerli literatüre kendine değin var olan en kapsamlı katkıyı sunmuştur.

Anahtar Kelimeler

İbrahim Fazıl Pelin, Cavit Bey, İktisadi Düşünce Tarihi, İktisatta Bilimselleşme ve Profesyonelleşme, Modern İktisat Düşüncesi

SCIENTIFICATION AND PROFESSIONALIZATION IN ECONOMICS: İBRAHİM FAZIL PELİN AND HIS ECONOMIC THOUGHT

Abstract

This study aims to frame a general overview about the intellectual world of economist Dist. Prof. Dr. İbrahim Fazıl Pelin who lived between 1888 and 1944 and reveal his importance for the history of economic thought. The evaluations on Pelin in the literature until now were not based on an extensive and holistic examination on his works. In these studies, a misleading frame was set forth about Pelin by perceiving his thoughts as the continuation of Cavit Bey's thoughts or the certain

* Ar. Gör., Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Elemanı, Kocaeli/Türkiye. burak.aslanmirza@kocaeli.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0509-5435

Makalenin Gönderilme Tarihi: 04.01.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 29.03.2018

Makalenin Yayınlanma Tarihi: 24.04.2018

statements were avoided while his thoughts were mentioned. Fundamentally, he embraced an eclectic approach by propounding his authority over the thoughts of liberal school and interventionist school along with the criticism towards these schools. In addition, he formed his economic thought between the individual and the state on a ground which was exceptional from orthodox views of the period. Moreover, he made the most extensive contribution to the local economic literature until his time by following and introducing the up-to-date developments in the economic thought in his works.

Keywords

İbrahim Fazıl Pelin, Cavit Bey, History of Economic Thought, the Professionalization and the Scientification of Economics, Modern Economic Thought

1.GİRİŞ

TÜRKİYE'DE İKTİSADIN BİLİMSELLEŞMESİ VE PROFESYONELLEŞMESİ

19. yy.'da Osmanlı düşün hayatına tesir etmeye başlayan Avrupa iktisat düşüncesi üzerine, gerek dönemin iktisat ile ilgilenen aydınlarının düşün dünyalarını çözümlemek ve gerekse döneme ait genel bir perspektif ortaya koymak adına yapılan tarihsel çalışmalar erken Cumhuriyet dönemine değin bir süreklilik arz edecek şekilde literatürde yerini almaya başlamıştır. Ancak bu çalışmaların Cavit Bey ile sonlanması modern iktisat düşüncesinin İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e dönüşüm sürecinde aldığı şekli ve bilimselleşme serüvenini, tanımlamak konusunda literatürde eksiklik yaratmaktadır. Öte yandan iktisat fakültesinin kurulmasıyla iktisadın ayrı bir bilim haline gelmesi ve iktisatçılığın, devlet finansı ve muhasebecilik nezdinde gördüğü kıymetten hususi bir meslek haline evrilmesi ve profesyonel bir meslek olarak saygı görmesi Cavit Bey'den bir sonraki kuşağa denk gelmektedir. Avrupa'da 19. yy.'ın son çeyreğinde iktisadi tartışmaların amatör tartışmaların ötesine geçerek profesyonelleşmesi ve iktisadın profesyonel iktisatçılar tarafından icra edilen bir bilim halini alması sürecinin benzeri Türkiye'de 1936'da iktisat fakültesinin kuruluşu ile gerçekleşmiştir.¹ Sakızlı Ohannes Paşa ile Türkiye'de iktisat literatürüne profesyonel anlamda yapılmış katkıları 20. asrın ilk çeyreğinde Cavit Bey'in iktisadi çalışmaları takip etmiştir.

Ohannes Paşa'nın yaşadığı dönemde iktisat tartışmalarının iki eksende yürümüş olduğu görülür. Ohannes Paşa'nın iktisatçı kimliği dahilinde, sistemli bir şekilde savunusunu yaptığı liberal fikirler, yaşadığı dönemin korumacı iktisat anlayışı yanlısı entelektüel, sosyal ve siyasi çevresinde, mesleki olarak değil fakat bir ilgi ve merak sonucu iktisatla uğraşan dönemin entelektüelleri tarafından muhatap alınmış ve Türkiye'de bu dönemin tartışmaları profesyonellerle, iktisatla dönemin politik bağlamı içerisinde, iktisadi düşünceye siyasi düşüncesini tamamlayacak bir öge olarak yaklaşanlar arasında yürümeyi sürdürmüştür.² Yine de bilimselleşme ve profesyonelleşme adına, iktisadi düşüncenin gelişiminde 19. yy.'da ortaya konan katkılarla alınan yolun bir getirisi olarak, Cavit Bey'in temsil ettiği bir sonraki kuşakta iktisadi düşünce, siyasi çevrelerde bir saygı uyandırmış,

¹ Avrupa'daki *economie politique* için yapılan bu profesyonelleşme ayrımı adın bk.a bkz: Orhan Kurmuş, *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu*, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, ss. 81-83.

² İktisat, dönemin entelektüel çevreleri tarafından ayrı bir bilimsellik içerisinde ele alınmıyordu. Dönemin entelektüelleri için iktisat, onların diğer sosyal ve siyasi fikirlerini tamamlayacak bir ilgi alanıydı. Dolayısıyla, iktisat onlar için bağımsız bir ilmi düşün alanı değil, kendi politik ve sosyal fikirlerini aradıkları bir alet çantası niteliğindedir denilebilir. Bk. Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması: Klasik Dönem'den II. Abdülhamit'e*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, ss. 326-327.

fakat bu saygı gene de iktisadın ayrı bir bilimsel kimliğe evrilmesini bir anda gerçekleştirilememiştir. Bu nihai sonuca ancak üçüncü kuşakta varılmış, üçüncü kuşak ile birlikte iktisat ile profesyonel ve dönemin politik pragması etrafında şekillenen amatör uğraşlar da birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Bu kuşak ile iktisat, entelektüel çevrelerin kendi aralarında ve evvelden sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek profesyoneller ile meraklı entelektüellerin arasında yürütülen bir tartışma alanından profesyonellerin bilimsel anlamda ele alıp tartıştıkları ve bilimsel bir literatür oluşturmaya başladıkları, bir bilim halini almıştır. Bu kuşağa bakıldığında da, literatüre, iktisadi düşünceleriyle en dikkat çekici ve en geniş çaplı katkıda bulunan ismin ortodoks iktisat okullarının eleştirilerini oldukça iyi anlayarak yaşadığı dönemin sosyal iktisadi koşullarına, yani döneminin gerçekliğine uygun düşecek heterodoks bir iktisadi düşünce biçimine meyleden iktisatçı Ord. Prof. İbrahim Fazıl Pelin olduğunu söylemek gerekir. Hasan Saka ile aynı zamanda yurtdışına gönderilen İbrahim Fazıl Pelin akademik kimliğini vefatına değin üstünde taşımış, 1914-1944 seneleri arasında 25 kitap ve pek çok makalesiyle bir iktisat literatürünün oluşumuna ve iktisadın bilimselleşmesine büyük bir katkı sunmuştur.³ Eserleri, aynı zamanda, Pelin'in iktisatçılar ve onların iktisat düşünceleri hakkında sunduğu detaylı bilgiler göz önüne alındığında kendi dönemine değin oluşturulmuş en geniş kapsamlı monografi örnekleri olma değeri taşır.⁴

İBRAHİM FAZIL PELİN'İN İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ VE KIYMETİ

Aslen Selanikli olan Pelin'in eserlerine bakıldığında kullandığı sistemli referansların ve doğrudan yahut dolaylı olarak atıfta bulunduğu isimlerin çeşitliliği döneminin literatürüne olan hakimiyetini göz önüne sermektedir. Üstelik, eserlerinde kullanılan referanslara dikkat edildiğinde ömrünün

³ Ziyaeddin Fahri Findikoğlu, "Profesör İbrahim Fazıl Pelin Üzerindeki Fikri Tesirlere Dair", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. 11, sayı 1-2, 1945, 10-22, s. 12.

⁴ Pelin eserlerinde dönemin öne çıkan yazarlarının yanında az tanınan pek çok isimden de söz etmiştir. Kullandığı isimlere örnek olarak şu isimler gösterilebilir: Smith, Malthus, Ricardo, Stuart Mill, Jean Baptiste Say, Bastiat, Frederick Roscher, Le Play, Michel Chevalier, Richard Cobden, Saint Simon, Auguste Comte, Augustin Thierry, Barthélemy Prosper Enfantin, Saint-Amand Bazard, François Marie Charles Fourier, Charles Blanc, Robert Owen, Jevons, Marshall, Walras, Pantaleoni, Pareto, Colbert, Malyne, Béthune, Montchrétien, Josiah Child, Cantillon, François Quesnay, Mirabeau, Cabet, Pierre-Joseph Proudhon, Karl Marx, Lasalle, Johann Karl Rodbertus, Friedrich List, Wagner, Schmoller, Schaffle, Cauwès, Kinsley, Léon Bourgeois, Léon Say, Friedrich Freiherr von Wieser, Jean Gustave Courcelle-Seneuil, Edmond Demolins, Auguste Souchon, Mirabeau, Eduard Bernstein, Charles Gide, Perreau, Henri Truchy, Böhm von Bawerk, Carl Menger, Jean Bodin, Victor Bourguin, Werner Sombart, Friedrich Engels, Adolphe Landry, Henri Fayol, Martin Saint Léon, André Liesse, Irving Fisher, Albert Aftalion, Jean Lescure, Clément Juglar, Aristide Bocucaut, Roosevelt, Taft, Robert Liefman, Michel Augé-Laribé, Sauerbeck, Du Velay, Morawitz, Charles Rist, Michael Block, Biliotti, Reboud, Courelle-Senaui, Gaston Jéze, A. Heidborn, Karl Morawitz, John Maynard Keynes, Seligman, Trotabas, François Piétri, Neumark, Spencer, Durkheim, John Ramsey McCulloch, Montesquieu, David Hume, Ashley, Gaétan Pirou, vs.

sonuna değin kaynak takibini de sürdürmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu açılardan Ord. Prof. İbrahim Fazıl Pelin'i profesyonel iktisadın üçüncü kuşağının önde gelen ismi olarak görmek mümkündür. Onun üzerine mercek tutmak, Türkiye'de iktisadın bilimselleşmesi sürecinde profesyonel anlamda aldığı şekli ve kazandığı kimliği tanımlamanın yanı sıra, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde iktisada yaklaşımın geldiği noktayı da açığa çıkarmak ve geçiş sürecini bu son kuşağın düşünceleriyle tamamlamak açısından önemli olacaktır.

Literatürdeki mevcut çalışmalar arasında, erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'ye 1930'larda Almanya'dan gelen iktisatçılar üzerine var olan çalışmaların yanında dönemin Türk entelektüel iktisadi düşünürleri üzerine çalışma ortamının cılız kalmış olması, literatürde onların Alman iktisatçıların yanında alanlarında sönük ve cansız kaldıklarına dair bir izlenim oluşmasına sebep olmaktadır. Halbuki, bu kuşak, iktisadi düşünce bağlamında klasik okulun, Alman Tarih Okulu'nun ve diğer birtakım heterodoks iktisat okullarının görüşlerinin Türkiye'de asıl olgunlaşmayı yaşamaya başladıkları ve sistemli bir şekilde iktisatçı entelektüel çevrelerde karşılık buldukları döneme rastlamaktadır. Bu bakımdan Ord. Prof. İbrahim Fazıl Pelin'in iktisadi düşüncesi üzerine iktisadi düşüncenin modernleşmesi bağlamında yapılacak bir analiz, düşünce tarihi çalışmaları açısından kıymet arz eder niteliktedir. Dolayısıyla, Pelin'in günümüz literatürüne takdimi önem taşımaktadır.

İBRAHİM FAZIL PELİN'İN İKTİSADİ DÜŞÜNCE DÜNYASI VE ONUNLA İLGİLİ ÇALIŞMALARDAKİ PROBLEMLER

Pelin hakkında şimdiye kadar söylenenler oldukça sınırlı olsa da, bu çalışmalarda mutabık kalınan onun iktisadi perspektifinin Cavit Bey'in düşüncelerinin bir devamı niteliğinde olduğu yönündedir. Fakat Pelin üzerine şimdiye kadar yapılan akademik nitelikli değerlendirmelerin Pelin'in sosyal ve iktisadi düşün dünyasını yansıtmak hususunda birtakım sıkıntılar ihtiva ettiklerini belirtmek gerekiyor. Bu sıkıntıların, şimdiye kadar Pelin'in kendi eserlerinin yeterince incelenmemesinden, onun analizlerine detaylı bir yer verilmemesinden ve onun konumunu saptamak adına döneminin diğer taraflı iktisatçılarının yahut entelektüellerinin görüşlerinin doğrudan referans alınmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Halbuki, Pelin'in dönemine ait, onun hakkında yazılanların Pelin'e dair detaylı bir analiz barındırmadıklarını ve dolayısıyla Pelin'in iktisadi düşüncesine dair dönemin diğer düşünürleri tarafından yapılmış tanımlamaların bir yerde ön yargı barındırıyor olabileceğini belirtmek gerekir.

Pelin için, dönemin Almanya'dan gelen iktisatçısı Neumark'ın hatıratında yalnızca "Pelin, Fransa'da öğrenim görmüştü". Sadece Fransızca kaynakları tanıyordu ve koyu liberal Rus'tow'un dediği gibi <taş devri liberali> görüşleri savunuyordu" ifadesi yer almaktadır.⁵ Bir diğer kaynak da Şevket Süreyya Aydemir'in eleştirisi ki, o da Pelin'i "müstemleke iktisatçısı" olarak itham etmekte yetinmiştir.⁶ Öte yandan, bu eleştirilerin dönemin etatist havası sebebiyle ortaya konulmuş olduğu kuvvetli bir ihtimal olarak görülmelidir. Nitekim Şevket Süreyya Aydemir, İsmet İnönü'nün benimseydiği mutedil devletçilik söylemini sahiplenmiş ve hatta bunu İnönü'nün savunusundan daha da ileri götürerek, diğer Kadrocularla birlikte entelektüel politik ve sosyal düşüncelerini iktisadi devletçilik ile tamamlanmış bir surette ortaya koymuştur.⁷ Kadrocular tarafından ortaya konan iktisadi görüşler, Bağımlılık Okuluna yakın durmakla, Alman Tarih Okulu düşüncelerinin sadeleştirilmiş bir formu olarak da görülebilir.⁸ Dahası, Kadrocular sadece Pelin'i değil, bütün Darülfünun iktisatçılarını müstemleke iktisatçısı olmakla itham ediyorlardı.⁹

Fritz Neumark'a gelince, onun Pelin ile münasebeti ise iktisat alanında değil, kendi asıl uzmanlık alanı olan kamu maliyesi üzerinedir.¹⁰ Gerçekten de Pelin'in liberal görüşe kuvvetle yakın görülebileceği asıl görüşleri onun maliye üzerine olan düşünceleridir. Yine de, maliye ve iktisat birbirine karıştırılmaması gereken disiplinler olsalar da tümüyle birbirinden bağımsız iki alan da değildirler. Pelin'in düşün temeline karar vermek için yalnız bir alandaki görüşlerine bakmak yeterli gelmeyecek, Pelin'in maliye hakkındaki görüşlerini inceleyip bunları iktisadi görüşlerine genellemek yanlış yönlendirici bir zemin yaratacaktır. Pelin, devletçilik prensibine doğrudan doğ-

⁵ Fritz Neumark, *Boğaziçine Sığınanlar*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982, s. 58.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, "Don Kişotun Yeldeğerinlerle Muharebesine, Kürsü Politikacılığına ve Cavit Bey İktisatçılığına Dair", *Kadro*, sayı 17, 1933, 9-15, s. 15.

⁷ Mustafa Türkeş, "A Patriotic Leftist Development – Strategy Proposal in Turkey in the 1930s: The Case of the Kadro (Cadre) Movement", *International Journal of Middle East Studies*, sayı 33, 2001, 91-114, ss. 95-101.

⁸ Eyüp Özveren, "The Intellectual Legacy of the Kadro Movement in Retrospect", *METU Studies in Development*, sayı 23/4, 565-576, 1996, s. 570-571; idem., "Ottoman Economic Thought and Economic Policy in Transition: Rethinking the Nineteenth Century", *Economic Thought and Policy in Less Developed Europe*, Routledge, London, 2001, 129-144, s. 139.

⁹ Pelin'in Aydemir tarafından hedef alınmasının altında yatan asıl sebep kuvvetle ihtimal ki, Aydemir ve Kadrocuların geleneksel Darülfünun zihniyetine karşı açmış oldukları savaştan kaynaklanıyordu. Pelin de İktisat Fakültesinin en yaşlı üyelerinden biri olarak açık hedef haline geliyordu. Yani mesele düşünsel olmaktan ziyade bir imaj meslesi olarak görülmelidir. Bk. Eyüp Özveren, "A Hundred Years of German Connection in Turkish Economic Thought", *The German Historical School and European Economic Thought*, José Luis Cardoso, Michalis Psalidopoulos (Der.), Routledge, New York, 2015, 149-166, ss. 154-155, 163; Ragıp Ege & Harald Hagemann, "The Modernisation of the Turkish University after 1933: The Contributions of Refugees from Nazism", *The European Journal of the History of Economic Thought*, 2012, sayı 19/6, 944-975. Web. 29 Aralık 2017, <https://doi.org/10.1080/09672567.2012.735684>, s. 951.

¹⁰ Neumark ve Pelin'in birbirlerine yakın münasebetleri İktisat Fakültesine bağlı Maliye Kürsüsü vasıtasıyla oluşmuştur. Nitekim maliye derslerine dönüşümlü girmişlerdi. Bk. Neumark, *ibid.*, s. 58.

ruya karşı olmak bir yana, bu anlayışı ölçülü bir surette desteklediğini dahi ifadelerinde açık etmiş, yalnız İnönü hükümetinin mutedil devletçilik (moderate etatism) anlayışının 1931 itibarıyla aşırı bir müdahalecilik tutumuna doğru seyrettiği anlaşıldığında da, bunun belli sakıncaları olabileceğini akademik bir dille ifade etmekten geri durmamıştır.¹¹ Devletin ekonomiye müdahalesi konusunda onun şu sözlerine dikkat çekmek yerinde olacaktır: "(...) İstihsal ve bütün umur-ı iktisadiye üzerinde devlete bir hakk-ı müdahale vermek prensip itibarıyla kabil-i redd olamaz."¹² Pelin'in eserlerine bakıldığında baz aldığı referanslar da ayrıca, bu suçlamaları yersiz bırakacak türdendir. Yani birtakım sorgulamalar ışığında, Neumark ve Aydemir'in Pelin'i saf bir liberal olarak tanımlamalarının onun düşüncelerini akademik bir incelemeye tabii tutmalarının bir neticesi olmadığını anlamaktayız.

Kenan Göçer ve Cem Çetin'in İbrahim Fazıl Pelin üzerine hazırladıkları çalışmada İbrahim Fazıl Pelin'in düşün dünyası analiz edilirken yalnızca onun 1914 tarihli İlm-i İktisat Dersleri kitabını baz almış oldukları anlaşılmaktadır. Bu inceleme, İbrahim Fazıl Pelin'e dikkat çekmek açısından kıymetli olsa da çalışmada seçilen eseri onun düşün dünyasını aydınlatmak ve yorumlamak adına belli problemler açığa çıkarmaktadır. Birincisi, incelenen söz konusu 1914 tarihli kitap Pelin'in ilk eserlerinden birisidir. Bu kitabın incelenmesi ile ilgili sıkıntılı olan nokta şu ki, İbrahim Fazıl Pelin, bu kitabını kendi telif eserleri arasında göstermemiş, kendi fikirlerini sistematik bir yoldan bu kitabına yansıtmamıştır.¹³ İbrahim Fazıl Pelin'in asıl iktisadi görüşlerini, kendi döneminin iktisadi, politik ve toplumsal eleştirilerini görmek ve onun hakkında sağlıklı analizler yapabilmek adına 1916 tarihli Bütçe, 1927 tarihli İktisat, 1933 tarihli İktisat II ve 1937 tarihli Finans İlmî ve Finansal Kanunlar kitabına bakmak gerekmektedir. Bu kitaplar incelendiğinde, İbrahim Fazıl Pelin'in düşün dünyasına dair tanımlamalar onun hakkında sağlıklı bir tablo ortaya koyabilecektir.

İkinci problem Pelin'in iktisadi çizgisine dair ortaya konan tespitlerle alakalıdır. Sunulan tebliğ ve ortaya konan kitapta, Göçer ve Çetin, Pelin'in liberal bir kuşağın temsilcisi olduğunu belirtmektedirler. İfade ettikleri liberal iktisadi düşünce kuşaklarını Serandi Arşizen ile başlatarak, Ahmet Cevdet Paşa, Sakızlı Ohannes, Münif Paşa, Mehmet Şerif Efendi, Mehmet Cavit Bey ile sürdürerek İbrahim Fazıl Bey ile sonlandırmaktadırlar.¹⁴ Öte yandan

¹¹ İbrahim Fazıl Pelin, *İktisat*, c.2, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1933, ss. 126-127; idem., "Ticaret ve Finans Münasebetlerimiz", *Siyasal Bilgiler Mecmuası*, sayı 61, 1936, s. 25.

¹² idem., *İktisat*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1927, s. 319.

¹³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 180_09_87_423_1, s. 3.

¹⁴ Kenan Göçer & Cem Çetin, "Maliyeci İbrahim Fazıl Pelin'in Hayatı ve ve İlm-i İktisat Dersleri Kitabı Üzerine", Kenan Göçer & Cem Çetin (Haz.). *Osmanlı'nın Son İktisat Kitaplarından İlm-i İktisat Dersleri*, Okur Akademi, İstanbul, 2017, 9-

hatırlamak gerekir ki, iktisadi düşünce bağlamında kitap yazmış olan bu isimler arasında, Pelin hariç, iktisat ile profesyonel anlamda ilgilenmiş olanları sadece Sakızlı Ohannes Paşa ve Cavit Bey'den ibarettir. Diğer sayılan isimlerin, kendi kitaplarında tutarlı ve derinlemesine bir modern iktisat düşüncesine yer verdiklerini söylemek mümkün değildir. Eğer, bu isimlerin eserleri incelenecek olursa, onların iktisat ile olan uğraşlarının profesyonel bir tutumda olmadığı görülür. Dönemin önemli entelektüellerine ait olan bu kitaplar ancak düşün dünyasında bir liberal formasyona işaret edebilirler.¹⁵ Netice itibariyle bu isimlerin iktisadi fikirleri, ilmi bir tetkik neticesi değil, daha çok dahil oldukları diğer sosyal ve politik fikirlerin bir tamamlayıcı unsuru olarak şekillenmiş gözükmektedir. Dahası, Göçer ve Çetin'in İbrahim Fazıl Pelin'i sıralanan bu kuşağın liberal görüşlerinin Cumhuriyet'e taşındığı bir kanal olduğunu belirtmelerine rağmen, aslında Pelin liberal bir düşünce biçiminden heterodoks bir iktisadi anlayışa meyiletmektedir.¹⁶ Pelin'e göre, yaşadığı dönemde iktisadi düşüncede taraf tutmak artık bir mesele değildir. İki taraftan birini seçerek ona bağlılık göstermek ve diğerini metotlarıyla birlikte redde kalkışmak ona göre geçmişte kalmıştır. O artık meselenin bir ölçü meselesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Denilebilir ki, Pelin ortodoks iktisat okullarından birinin varlığını kabul ederek onun anlayışını doğrudan takip etmek yerine, bu düşünce okullarına getirilen eleştirilerden istifade ederek bilimsel düşüncelerini şekillendirmiştir. Bu anlamda Pelin'in sahip olduğu miras liberal kuşağın mirası olarak değil, iktisadın bilimselleşmesi ve profesyonelleşmesi adına ortaya konan çabaların biriktirdiği bir miras olarak görülmelidir.

19. yy. ile gelişmeye başlayan *economie politique* ile profesyonel ve entelektüel meraka dayalı uğraşların iktisadi düşünce tarihi çalışmalarında birbirinden ayrılması İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e iktisadi düşüncenin dönüşümünü ve iktisadın Türkiye'deki profesyonelleşme sürecini anlayabilmek açısından daha sağlıklı bir inceleme alanı açığa çıkaracaktır. Eğer, bu ayırım göz önünde bulundurulmazsa, 19. yy.'da yaşamış pek çok aydının

20, ss. 9-10; Kenan Göçer & Cem Çetin, "Maliyeci İbrahim Fazıl Pelin'in İlim-i İktisat Dersleri Kitabı", 2nd International Congress on Political, Economic and Social Studies, c. 2, Temel Gürdal ve diğ. (Haz.). Başköprü Publication, Sakarya, 2017, 41-49, s. 42.

¹⁵ Sayar, ibid., ss. 324-335, 397-401; idem., *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 182; Orhan Okay, "Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi", *Kitaplık*, sayı 54, 2002, s. 136; Deniz T. Kılınçoğlu, *Economics and Capitalism in the Ottoman Empire*, Routledge, New York, 2015, ss. 1-8; Diren Çakmak, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi, Societas ve Üniversitesi Gerilimi*, Libra Kitap, İstanbul, 2011, ss. 261-268; Orhan Çakmak, "Takdim", *İktisat İlimi*, H. Kürşad Kopuzlu (Haz.), Liberte, İstanbul, iii-xv, s. iv.

¹⁶ Göçer & Çetin, "Maliyeci İbrahim Fazıl Pelin'in Hayatı", s. 10.

¹⁷ Pelin, "Buhranın Sonuna Erdik mi?", *Her Ay Dergisi Siyaset ve İktisadiyat*, no. 2, 1937, 15-23, s. 23; idem., *İktisat*, s. 319.

iktisat ile ilgilenmiş oldukları göz önünde bulundurulduğunda, iktisadi düşünce bakımından dönemin aydınları arasında sert bir ayrışma olduğu algısı açığa çıkar ki, bu manzara dönemin entelektüel yapısına dair pek de doğru bir tablo ortaya koyamaz. Liberal kuşak, dönemin iktisada meraklı ve bu alanda ürün vermiş entelektüelleri de böylece söz konusu edildiğinde Göçer ve Çetin'in ifade ettiği isimlerle sınırlı kalmayacak, literatürdeki iktisadi düşünce tarihi çalışmaları, dönemin entelektüelleri arasında iktisadi anlamda çetrefilli bir tartışma ve çatışma alanı varmış izlenimini çezecektir. Öte yandan, iktisadın Türkiye'deki profesyonelleşme ve bilimselleşme süreci için bir kuşak çizgisi oluşturacak olursak, o zaman Sakızlı Ohannes Paşa ile başlatacağımız çizgiyi Cavit Bey ile devam ettirebilir ve son sıraya da İbrahim Fazıl Pelin'i yerleştirebiliriz. Nitekim bu üç ismin de ortak özelliği, iktisadi bağımsız bir bilim olarak algılamış, iktisatçılığı bir meslek edinmiş ve iktisadın ayrı bir disiplin olarak kıymet görmesi adına çaba sarf etmiş olmalarıdır.¹⁸

1838 Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı entelektüel düşünce hayatına sirayet eden modern iktisadi düşüncenin Türkiye'deki bilimselleşmesi ve profesyonelleşmesi ancak yaklaşık bir yüz yıl sonra, 1936'da İstanbul Üniversitesi'nde müstakil bir İktisat Bölümünün kurulması ile gerçekleşmiştir. 1936'da, İktisat Fakültesi'nin kurulması ile iktisat ayrı bir ilim alanı olarak resmen kabul görmüş oldu. Dahası, Türkiye'de hususi olarak iktisatçı yetiştirmek mümkün hale geldiği gibi, iktisadi çalışmalar üzerine oluşan odak sonucu temel eserler Türkçe'ye çevrilmeye başlandı ve iktisadi çalışmaların sayısında da artış gözlemlenmeye başlandı. Nitekim fakültenin kurucuları arasında yer alan İbrahim Fazıl Pelin'in, iktisadi düşüncenin profesyonelleşme yolunda kat ettiği sürecin son kuşağını temsil ettiğini söylemek ve bu dönemin son kilometre taşı olduğunu belirtmek mümkündür.¹⁹

Ayrıca, Göçer ve Çetin, İbrahim Fazıl Pelin'in İlm-i İktisat Dersleri kitabında yer verdiği iktisadi bilgiler ile Cavit Bey'in İktisat İlmi kitabındaki görüşlerini kıyasladıklarını ifade ederek, İbrahim Fazıl Pelin'in Cavit Bey'den farklı bir iktisadi tutum sergilemediğini belirtmişlerdir.²⁰ Maliye Bakanlığı'ndan çıkan Atatürk Dönemi Maliye Politikaları isimli kitabında

¹⁸ Cavit Bey kitabında liberal bir çizgi ile sınırlı olsa da iktisadın uğraştığı alanları tanımlayarak iktisadın ayrı bir bilim olduğuna sıkça vurgu yapmıştır. Cavit Bey, *İktisat İlmi*, Kürşad Kopuz (Haz.), Liberte, Ankara, 2001, ss. 4-9; İbrahim Fazıl Pelin ise yazdığı çok sayıda kitapla iktisadi hem tarafsız bir tutumla halka ve öğrencilerine tanıtmak maksadı gütmüş, hem de bazı telif eserleri ve makaleleri ile profesyonel anlamda iktisadın gelişimi meselesiyle ilgilenerek kendi görüşlerini izah etmiştir. Dahası İbrahim Fazıl Pelin eserlerinde iktisadın müstakil bir bilim olarak halka takdim edişi sırasında iktisadi ahlakın de kuvvetli bir müdafaaaya girşerek, kendi döneminde mevcut olduğu anlaşılan tepkilere cevap vermiştir. Pelin, *İktisat*, ss. 14-32.

¹⁹ Literatürdeki eksiklikleri gidermek amacıyla pek çok derleme çalışma ortaya koymuş ve bu çalışmalarında tarafsız bir tutumda dumaya çalışarak iktisadi düşüncenin ana hatlarını çizmeye çalışmıştır: idem., ss. 1-10.

²⁰ Göçer & Çetin, "Maliyeci İbrahim Fazıl Pelin'in Hayatı", ss. 13, 19-20.

da Güneri Akalın benzer bir üslup ortaya koymuş, Pelin'i, "Cavit Bey Okulu" diye bir iktisadi düşünce okulu ortaya koyarak, bu okulun içine dahil etmiştir.²¹ Düşüncem o ki, Göçer ve Çetin bu kitaptaki ifadelerin tarihsel perspektif eksikliğini bir kenara koyarak tespitlerdeki keskinlikten etkilenmiş olabilirler. Nitekim, bu kitapta da İbrahim Fazıl Pelin'in kendi kaynaklarına başvurulmadan Neumark'ın Pelin için kullandığı "taş devri liberali" ifadesine doğrudan atıfta bulunularak onun görüşlerinin liberal olduğu tespitine yer verilmiştir.²² Dahası, Akalın, Pelin'in iktisadi görüşlerinden değil, mali görüşlerinden istifade etmiş, Pelin'e dair kaynak olarak, sadece onun Finans İلمي kitabındaki <vergi> meselesiyle alakalı olan kısmı kullanmıştır.

Literatürde İbrahim Fazıl Pelin üzerine vurgu yapmış olan bir diğer isim de Halil Nadaroğlu'dur. Nadaroğlu İbrahim Fazıl Pelin'in döneminin literatürüne olan hakimiyetinin etkileyciliğinden söz etmiş ve onun maliye alanında, dönem için var olan önemine ve kıymetine yer vererek, Pelin'i bir iktisadi düşünce okuluna koymaktan geri durmuş, Neumark'ın tespitinin de doğruluğu hakkında şüpheli ifadeler kullanmıştır.²³ Gene Nadaroğlu, Pelin'in iktisat ve maliye alanındaki yetkinliğine ve maliye alanında sonraki kuşaklar üzerinde bulunduğu etkiye vurgu yapmış ve Pelin'i dönemi için bir kilometre taşı olarak tanımlamıştır.²⁴ Son olarak Özveren de, Pelin'in 1933'teki *İktisat* kitabının ikinci cildinde ağırlıklı olarak ticaret meselesine dair olan fikirlerini baz alarak, dönemin literatürüne olan hakimiyetine ve özellikle Pelin'in Alman Tarih Okulu'nun fikirlerini yakinen tanıdığına ve kendi düşüncelerinde bunlardan faydalandığına vurgu yapmıştır.²⁵

Yapılmış olan incelemeler hakkında açıkça ifade etmek gerekir ki, İbrahim Fazıl Pelin'in düşün dünyasının doğrudan Cavit Bey'in etkisi altında şekillenmiş olması çok da olası gözükmemektedir. İbrahim Fazıl Pelin'in Mekteb-i Mülkiye'de klasik okulun etkisi altında bir eğitim aldığı doğru varsayılabilirse bile, yüksek ihtisasını iki farklı okulda, Paris'te bugün adı "Sciences Po." olarak bilinen meşhur "l'Ecole de Sciences Politique"te ve "l'Ecole des Hautes Etudes Sociales"te yaptığı göz önünde bulundurulmalıdır.²⁶ Yurtdışına çıktığı dönemde sadece Fransızca bilgisine sahip olduğunu var sayacak olursak dahi, pek çok Alman iktisat düşünürünün eserlerine

²¹ Güneri Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2008, s. 17.

²² Göçer & Çetin, "Maliyeci İbrahim Fazıl Pelin'in Hayatı", s. 11.

²³ Halil Nadaroğlu, "Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarında Bugüne Kadar İzlenen Maliye Eğitimi ve Politikası", *Türkiye I. Maliye Eğitimi Sempozyumu*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları 1985, ss. 54, 59.

²⁴ idem., s. 54.

²⁵ Özveren, "A Hundred Years of German Connection", s. 163.

²⁶ Fındıkoğlu, *ibid.*, s. 13

yapmış olduğu atıftan bu eserlerin Pelin'in döneminde Fransızca tercümesinin de yapılmış olduğunu anlayabiliriz. Ayrıca, yurtdışında derslerine katıldığı Fransız muallimler de iktisat üzerine farklı yaklaşımları ile dikkat çekmektedirler. Kendi deyişi ile en çok etkilendiği hocaları, hukuk merkezli metodolojik yaklaşımı ile dikkat çeken Gaston Jéze ve organik görüşü ile öne çıkıp döneminde şöhret elde etmiş olan Charles Gide gibi farklı yaklaşımlara sahip iktisat düşünürlerinden ders almak imkanına sahip olmuştur.²⁷ Ayrıca "telif" olarak tanımladığı eserlerine bakıldığında yaptığı doğrudan ve dolaylı atıflardan dönemin farklı görüşlerine ait literatür bilgisine olan hakimiyeti göz alıcıdır. Cavit Bey'in içinde yaşadığı, devleti iktisatta merkeze alan korumacı iktisat düşüncesinin domine ettiği erken 20. yy.'ın sosyal politik yapısı ile uyuşmayan ortodoks liberal görüşleri karşısında İbrahim Fazıl Pelin'i, bu liberal kuşağın devamı ve geçiş dönemindeki son temsilcisi olarak görmek çok imkân dâhilinde değildir. Pelin'in düşün dünyası her ne kadar liberal bir çizgi etrafında şekillenmeye başlamış olsa da, açıktır ki, bu etkilerden ve eğitimi sırasında üzerinde etki bıraktıklarını ifade ettiği hocalarının sahip olduğu görüşlerin olası etkilerden sıyrılmayı başaramamış, kendi döneminin mevcut yapısı açısından realist kabul edilebilecek mutedil bir iktisadi düşünceye meyletmiştir.

Cavit Bey ise eserinde Alman Tarih Okulu'nu ve temsilcilerinin iktisada katkılarını neredeyse yok saymaktadır.²⁸ Şimdiye kadar yapılan incelemelerde İbrahim Fazıl'ın düşüncelerinin Cavit Bey'in düşün dünyasının bir devamı olarak algılanmış olması sebebiyle meselenin daha net anlaşılması için Cavit Bey ve Fazıl Bey arasında bazı temel anlayışları karşılaştırmalı olarak incelemekte fayda görüyorum.

CAVİT BEY VE İBRAHİM FAZIL BEY

En başta Cavit Bey'in iktisadi düşüncesinde devlet kayda değer bir konuma sahip değildir. *İktisat İlmi* kitabında devlet ve iktisat arasındaki bağı yalnız iki sayfada anlatmakla yetinmekte, devletin rolünü, "güvenlik meselesi", "ticaretin ilerlemesine hizmet etmek", "ilim ve eğitim işlerini ilerletmek olarak" sınırlamaktadır.²⁹ İbrahim Fazıl Pelin ise, devleti doğrudan iktisadi piyasa aktörlerinden biri olarak görmektedir. Pelin'e göre, piyasada, toprak sahibi, özel müteşebbis ve devlet olmak üzere üç aktör yer alır.³⁰ Onun düşüncesinde devlet toplumsal çıkarları muhafaza ve temin etmek ve

²⁷ idem., ss. 11, 13.

²⁸ Cavit Bey, *ibid.*, ss. 262-292.

²⁹ idem., s. 314.

³⁰ Pelin, *İktisat*, c. 2, s. 202.

kamu ihtiyaçlarına cevap vermek üzere piyasaya katılım sağlar.³¹ Cavit Bey'in Alman Tarih Okulunu ağır eleştirel bir merceğe altına alan tutumu karşısında, İbrahim Fazıl Pelin mutedil bir yaklaşım sergilemekte ve önemli olanın liberal yahut korumacı politikalarından birini seçmenin değil, güne ve koşullara göre doğru kararları verebilmek adına karar vermek olduğunu söylemektedir ve bu noktada her iki okulun aşırılıklarına da karşıdır.³² İktisadi anlamda devlet her ne kadar yüzde yüz güvenilecek bir şahıs değilse de, devlet yüzde yüz cephe alınacak ve iktisadi meselelerden ve piyasadan uzak durması istenecek bir şahsiyet de değildir.³³ Dahası, Pelin için devlet, sınıf çatışmaları arasında bir arabulucu kimliğine sahiptir.³⁴ Pelin için devlet gene de Rousseau'da görünen tüm toplumu kapsayıcı yapısı Pelin'de mevcut olmasa dahi, onun düşüncesinde, devlet özel rekabete zarar vermemeye dikkat ederek, bireysel çıkarların sosyal çıkarlara zarar vermesinin önünde dengeleyici bir rol sahibi olmalıdır.³⁵ Özellikle, iktisadi anlamda güçlü bir pozisyona sahip olan sınıfların yanında, kendi haklarını savunma gücünden sıkıntı çeken sınıflar için devlet bir güvence teşkil etmelidir.³⁶

Cavit Bey ve İbrahim Fazıl Pelin, iktisat metodu bakımından da farklı görüşlere sahiptirler. Cavit Bey, klasik okulun düşüncesi ile birebir örtüşecek şekilde iktisadın genel ve doğal kanunlara sahip olduğu ve her ikisinin de her yerde, her zaman ve her koşulda geçerli olduğu düşüncesindedir.³⁷ İbrahim Fazıl Pelin içinse, doğal kanunlar her yerde geçerlidir, fakat zaman ve mekânın etkisine göre bu doğal kanunların etkisi değişime maruz kalabilir. Dahası iktisadın genel kanunları insanın halet-i ruhiye ve fikriyesine, başka bir deyişle insan motivasyonunun yapısına göre şekillenmektedir ki, insanın duygusal dünyası fazla karmaşık ve motivasyonlarına dayalı aksiyonları fazla ön görülemez olduğundan bu kanunları tespit etmesi de güçtür. Bu kanunlar, zaman, çevre ve mekân unsurlarına göre başka şekiller alabilirler.³⁸ Pelin bu hususta bireysel çıkar ilkesini örnek gösterir. Ona göre, insanın duygusal dünyasının, başka deyişle motivasyonlarının karmaşık yapısı klasik okulun bireysel çıkar kanununun dahi sürekli geçerliliğine engel teşkil edebilir. Bu genel kanunun etkisi, mesela aile menfaati gibi bir takım daha genel menfaatler karşısında azalabileceği gibi, bazen kuvvetli başka duyguların ve koşulların etkisiyle tamamen de ortadan kalkabilir.

³¹ idem., *Finans İlimi ve Finansal Kanunlar*, ss. 1-74.

³² idem., "Buhranın sonuna erdik mi?", s. 23.

³³ idem., *İktisat*, ss. 316-322.

³⁴ idem., s. 321; idem., *Finans İlimi ve Finansal Kanunlar*, ss. 1-2, 71.

³⁵ idem., *İktisat*, s. 224.

³⁶ idem., s. 321; idem., *Finans İlimi ve Finansal Kanunlar*, s.71.

³⁷ Cavit Bey, *ibid.*, ss. 5-7.

³⁸ Pelin, *İktisat*, ss. 29-32.

Pelin Kurtuluş Savaşı esnasında halk tarafından gösterilen pek çok fedakarlığın da bu türden olduğunu ifade eder. Genel tehlike anında, insanların bir bütün oluşturması, vatan menfaati doğrultusunda birçok insanın şahsi menfaatini bir kenara bırakmış olması ona göre bu meseleye kuvvetli bir örnek teşkil eder.³⁹ Kısacası hem Fazıl Bey hem de Cavit Bey tarafından iktisat bir sosyal bilim olarak tanımlanmış olsa dahi, ikisinin de sosyal bilim anlayışının birbirinden tamamen farklı olduğu açıktır.⁴⁰

Ayrıca, Cavit Bey, iktisadın ahlak, hukuk gibi bir takım sosyal bilimlerle kurumsal yapılarla belli bir yakınlık içerisinde bulunduğunu kabul etse dahi, bunların iktisadi kanunların oluşumunda buldukları etkiler hususunda var olan iddialara karşı mesafelidir.⁴¹ İktisadi kanunlar üzerinde devletin yahut başka bir kurumsal yapının tesirini önemsiz bulur. Ona göre iktisadın diğer alanlarla kurduğu ilişki dahi sadece liberal bir düzleme sahiptir.⁴² Öte yandan Pelin, iktisadi kanunların genel yapısının oluşumunda, hukuk, ahlak gibi diğer beşeri alanların etkisini kaçınılmaz görmektedir. Ona göre ahlak iktisat üzerinde bir denetim mekanizmasıyken hukuk da iktisadi kanunların şekillenmesinde belirleyici bir role sahiptir.⁴³

Konu serbest rekabete geldiğinde, bu konuda da Cavit Bey ve İbrahim Fazıl Bey arasında bir kısım farklılıklar göze çarpar. Cavit Bey için serbest rekabet zaten tartışılacak bir mevzu değildir. Serbest rekabet ekonominin olmazsa olmazıdır. İbrahim Fazıl Pelin serbest rekabetin faydalarını kesinlikle geri çevirmez, aksine serbest rekabetin diri tutulması gerekliliğinin altını çizer. Öte yandan, temel bir şekilde ifade edilecek olursa, serbest rekabetin sınıfsal çıkarlar, sosyal fayda, kamu faydası ve devletin gelişimine zararlı da olabilecek bir yapısının bulunduğunu, serbest rekabetin toplum için var olan faydasına zarar vermeyecek şekilde zararlı yanlarını tahfif edecek surette devletin serbest rekabete meşru bir müdahale hakkının mevcut olduğunu ifade eder.⁴⁴ Serbest rekabetin ve tekellerin genel faydasını uğrattıkları suiistimali azaltmak, milli üretimin ezilmesine mani olmak ve milli üretimi kuvvetlendirmek, zayıf toplumsal sınıfları himaye etmek ve bu sınıflara mensup olanların koşullarını iyileştirmek gibi amaçlarla devlet ekonomiyeye müdahale etme hakkına sahiptir. Bu bakımdan serbest rekabetin sınırları devlet tarafından çizilerek onun zararlı yanlarının önüne geçilmeye

³⁹ idem., ss. 30-31.

⁴⁰ idem., s. 7; Cavit Bey, *ibid.*, s. 5.

⁴¹ idem., s. 6.

⁴² idem., s. 8.

⁴³ Pelin, *İktisat*, ss. 7-8, 22; idem., *Bütçe*, s. 10.

⁴⁴ idem., *İktisat*, c. 2, ss. 89, 122-125, 223.

çalışılır.⁴⁵ Öte yandan yanlış zamanda, yanlış koşullar altında ve yanlış surette ifa edilecek bir devlet müdahalesi genel çıkarların zarar görmesine de sebep olabilir.⁴⁶ Primler ve himaye usulleri yerinde kullanılmadığı zaman hazineye fazla yük yüklenilmiş olmakla beraber aynı zamanda, bu usuller adam kayırmacılık doğrultusunda uygulandığında genel çıkarlar bireysel çıkarlara feda edilebilir, yahut girişimciler kendi imkanları yerine devletin imkanlarına dayanmaya alışabilir ve tembelleşebilirler.⁴⁷ Bu zararların önüne geçmek için de devlet müdahalelerinde dikkatli olmalıdır. Sonuçta, Pelin'e göre, devlet ekonomiden dışlanacak bir figür değildir; fakat devletin müdahale alanı da suiistimaller zinciri yaratacak ölçütte geniş bir meşruluğa sahip değildir. Anlaşılmaktadır ki İbrahim Fazıl Pelin, devlete düzenleyici rolünün yanı sıra bir rehber görevi atfetmektedir. Ona göre devlet ve fert birbirini tamamlayan iki kuvvettir. Bunlar birbirine zıt ve muhalif kuvvetler değildir.⁴⁸ Yine de, onun için devlet, Rousseau'da olduğu gibi ferdi kucaklayan bir baba figürü gibi de değildir. Devlet, İbrahim Fazıl Pelin'e göre, Rousseau'da olduğu gibi toplumsal bir mukavele ile değil, kamusal ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkmıştır ve yüzde yüz güvenilecek bir kamusal şahsiyet de değildir.⁴⁹

Pelin'e göre, devletin ormanlar, elektrik, su, demiryolu gibi altyapı meseleleri, madenler gibi işletme alanlarında ise varlık göstermesi genel itibarıyla meşrudur ve neredeyse kaçınılmazdır.⁵⁰ Devlet, zamanın ve koşulların gerekliliğine göre, serbest rekabetin egemen olduğu piyasaya zarar veremeyecek surette serbest rekabet ortamına da katılabilir, piyasadaki bazı sektörlerle teşvik ve primler de sağlayabilir. Hatta aşağı bir ekonomi evresinden yukarı bir ekonomi evresine geçiş maksadıyla bazen devletin doğrudan girişimci rolü üstlenmesi neticesinde serbest rekabetin faydalarının uğrayacağı zarar dahi bir dereceye kadar göze alınabilir. Mesela, bir ülkede, tarihi sebeplerden dolayı gerekli sermaye oluşmamış, bireysel girişimcilik yeterli cesaret ve kuvveti kazanamamış ise devletin doğrudan doğruya yatırım usullerini uygulaması kaçınılmazdır. Böyle zamanlarda yine de, bu usul mümkün olduğunca geçici ve kontrol altında tutulmalıdır.⁵¹ Devlet yatırımında, devletin dikkat etmesi gereken hususları da şöyle sıralar:

1. Devlet girişimiyle kurulan her işletmeye otonomi vermek,

⁴⁵ idem., ss. 89, 122-125.

⁴⁶ idem., *İktisat*, s. 223.

⁴⁷ idem., s. 224; idem., *Bütçe*, ss. 11-14.

⁴⁸ idem., *Finans İlimi ve Finansal Kanunlar*, s. 2.

⁴⁹ idem., p. 2; Jean Jack Rousseau, "Of Social Contract", *Rousseau: Social Contract and Other Later Political Writings*, Victor Gourevitch (Çev.), Cambridge: Cambridge University Press, 2004 (ilk basım 1762), ss. 39-81.

⁵⁰ Pelin, *İktisat*, ss. 327-328; idem., *Finans İlimi ve Finansal Kanunlar*, s. 62.

⁵¹ idem., ss. 71-72.

2. Her bir işletmenin yönetimini bir yönetim kurulu ile yürütmek ve yönetim kurulunu mümkün olduğunca sanayi ve ticaret adamlarıyla vücuda getirmek,
3. Bu işletmelerin devlet bütçesinden ayrı olarak kendi bütçelerini oluşturmakla beraber muhasebe usullerini de devletten ayrı tutarak ticaret ve sanayi muhasebe usullerine tabii tutmak,
4. Devlet ve belediye teşebbüslerini vergi vesaire bakımından bireysel teşebbüs ile eşit tutmak.
5. Bu yerlerin bütçe görüşmelerini parlamentoda yapmak ve denetlenebilirliklerini sağlamak ve yapılan harcamaların hesaplarını vermeye mecbur kılarak olası usulsüzlüklerin önünü almak.⁵²

Bunun dışında, madenler hakkında Pelin devletin madenlerin mülkiyetini elinde tutması gereğinde ısrarcıdır:

"Madenler tabiatın ve bu itibarla cemiyetin malıdır. Gerçi bunun üzerinde toprak sahibi de, madeni bulan da hak iddia edebilir. Lakin, mevcudiyetinden haberi bile olmadığı bir madeni, yalnız toprağın yüzüne malik olduğu bahanesi ile toprak sahibine bağışlamak, onu sebepsiz yere zenginleştirmek, bütün cemiyete ait olması lazım gelen bir hakkı, manasız yere, fertlere hediye etmek demek değil midir?"⁵³

Pelin, uluslararası ticaret konusunda da devlete Cavit Bey'den farklı bir konum arz eder. Cavit Bey için, yukarıda belirttiğimiz üzere, devlet serbest ticaret kaideleri doğrultusunda bu ticaret alanının muhafazasını sağlamak başka bir role sahip değildir. Pelin için ise serbest ticaretin faydaları iktisadi açıdan mahfuz olmakla beraber, devlet genel ve milli faydanın serbest ticaret ile zedelenmemesi için dikkatli olmalıdır.

"[Günümüzün iktisat anlayışına göre] Bir kelime ile mesele prensip meselesi olmaktan çıkmış, beynelmül ticarete ne gibi hal ve şartlar dahilinde devlet müdahalesine lüzum görüleceği takdir meselesi haline girmiştir."⁵⁴

İbrahim Fazıl Bey'in, serbest ticarete yapılacak müdahaleler için çizdiği ölçütleri ise şöyle sıralayabiliriz;

Yeni bir icat vasıtasıyla yahut başka bir vasıtayla, yeterli altyapı ve kaynağa sahip olmasına rağmen, bir ülkede ortaya çıkan girişimler yabancı ürünler ile rekabet edebilecek güce kavuşana kadar tehdit altında kalabilir ve bu ürünler ile rekabet edemeyerek iflasa sürüklenebilir. Bu durumda yerli sermaye zarar göreceğinden ve işsizlik artacağından devletler yerli sanayiye korumak için müdahalede bulunabilirler.

⁵² idem., *İktisat*, s. 334.

⁵³ idem., *Finans İlmî ve Finansal Kanunlar*, s. 62.

⁵⁴ idem., *İktisat*, c. 2, pp. 85-86.

Bazı ülkelerde yeterli altyapı, kaynak ve donanım olmasına rağmen diğer devletler ile rekabet korkusundan kurulamayan sanayiler vardır. Böyle zamanlarda yatırımcılar yeterli cesarete sahip olamazlar ve ülkede sanayi gelişmez. Bu durumda da devletler, bu türden iç sanayilerini himaye altına almak durumundadır.

Uluslararası ticaretin serbesti şartları mütekabiliyet ilkesine dayanmalıdır. Bir ülke başka bir ülkeye kapılarını tek taraflı olarak açacak olursa bundan zarar görecektir. Devlet ihracatında karşı devletin bir müdahalesiyle karşı karşıya kaldığında karşılığında serbest ticarete müdahalede bulunmalı ve durumun kendi aleyhine dönmesine imkân vermemelidir. Ayrıca, devlet kendi üretim alanlarını koruyabilmek için yabancı girişimciler tarafından yapılabilecek prim ve dämpinglere karşı da dikkatli davranmalıdır.⁵⁵

İbrahim Fazıl Bey bu savı karşısında getirilecek liberal kaynaklı eleştirilerin de farkındadır. İlk, serbest ticareti sınırlandırmanın neticesinde, ülke içinde sınır koyulan üründe bir pahalılığa sebep olabileceğini belirtmektedir. Bu durumda ilk bakışta genel çıkarlar zedeleniyor gibi olsa da, mesele nin millî üretim meselesi olduğunu, bu durumun da genel faydaya hizmet edeceğini; ancak yine de bir süre için halka bu yükün yükletilmesine sebebiyet verilebileceği için böyle durumlarda dikkatli karar verilmesi gerektiğini belirtmektedir. İkincisi, yerli girişimcilerin himaye sayesinde rekabet karşısında bir çaba harcamamaya alışabileceklerini belirtmektedir. Bu durumda da girişimciler müdahaleciliği kendileri için bir hak olarak görebilir ve iç piyasayı kendi tasarrufları altına almak isteyebilirler. Üçüncüsü de partililik hareketleri ile adam kayırma, kendi çevresine imtiyaz dağıtma gibi durumlarda memlekette uzun süre yaşamak imkânı olmayan girişimlerin ortaya çıkmasına ve memleketi birçok masraf yükümlülüğü altında bırakmasına karşı bilinçli ve dikkatli olunmalıdır. Son olarak, devletler dış ticaretlerinde yapacakları sınırlamalarının karşılardaki devlet tarafından karşılıksız bırakılmayacağını da bilmelidirler. Nitekim her devlet, kendine karşı kapatılan ticaret kapılarına karşılık kendi ülkesinin kapılarını da kapatmaya meyledecektir. Kısaca devletlerin alacakları tek taraflı kararlar o devletlerin ihracatlarına da aksi tesirde bulunacaktır.⁵⁶ Ayrıca devletlerin gümrükler hakkında alacakları tek taraflı kararların yatırımcıları ürkütceğini belirtmekte, böyle bir durumda yatırımcıların kafalarında belirsizlik oluşacağını ve piyasadan çekinik duracaklarını ifade etmektedir.⁵⁷

⁵⁵ idem., p. 93.

⁵⁶ idem., ss. 94-95.

⁵⁷ idem., s. 127.

Bu aşamada belirtmek gerekir ki, İbrahim Fazıl Pelin için uluslararası ticaret anlaşmalarının oldukça büyük bir önemi vardır. Ona göre uluslararası ticaretin şeklini belirlemek için en elverişli yol diğer devletlerle yapılacak karşılıklı ticaret anlaşmalarıdır. Böylelikle bir devlet ne tam manasıyla bir açık kapı politikası izlemek zorunda kalır ne de güçlü bir himayenin zararlarına maruz kalır; memlekette himayeye ihtiyaç duyan üretim sahalarını korumak, ortaya çıkmak için gereken şartlara sahip olan girişimleri desteklemek, mevcut girişimleri olası sıkıntılara karşı korumak ve ülkenin ihracat sahasını genişletmek için devlet karşılıklı ticaret anlaşmalarıyla uluslararası ticareti belli ölçüde kontrol edebilmek adına doğrudan fırsat edinir.⁵⁸ Nitekim Pelin tam bir açık kapı politikasına karşıdır. Başarılı bir ekonomi yönetimi için devlet kendi gümrük rejimleri üzerinde hareket kabiliyetine sahip olmak zorundadır.⁵⁹ İbrahim Fazıl Pelin uluslararası ticaret anlaşmalarının karşılıklı olduğu müddetçe mümkün olduğunca artmasından yanadır. Hatta, bu anlaşmaların çok taraflı multilateral anlaşmalar halini alabilmesini temenni etmekte ve bu aşamada oluşturulacak gümrük birliklerini müdafaa etmektedir. Dahası İbrahim Fazıl Bey'in açıklamalarından o dönemde Avrupa içinde bir gümrük birliği kurulmasının tartışılmaya başlandığı da anlaşılır (1933). Öte yandan *İktisat* kitabında İbrahim Fazıl Bey, bir gün gümrük birliklerinin oluşması için umudu olduğunu, fakat bunun için henüz erken olduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Dahası, 1934'te Dördüncü Balkan Konferansı'nda Türk heyeti içinde yer almış ve Balkan Gümrük Birliği fikirlerini duyurma fırsatı elde etmiştir.⁶¹ Cavit Bey için ise uluslararası ticarete devlet müdahalesinin faydası büyük bir yanılsamadan ibarettir. Cavit Bey tam anlamıyla serbest mübadele yanlısıdır ve devletin bu ortamdaki her türlü faaliyetini sakıncalı ve zararlı görmektedir.⁶²

Temel olarak Cavit Bey ve İbrahim Fazıl Pelin arasındaki düşünce farklılıklarını daha da çoğaltmak ve devam ettirmek mümkündür. Şimdilik, son olarak belirtebiliriz ki, miras hakkı dahi, İbrahim Fazıl Pelin'in iktisadi tu-

⁵⁸ idem., s. 97.

⁵⁹ Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nda kabul ettiği iktisadi yükümlülüğü de, tarzi bakımından başarılı görmekte ve ayrıca, Lozan'dan sonraki beş senelik süreç içerisinde oluşturduğu gümrük siyasetini de başarılı bulmaktadır. Bu gümrük tarifi ile memleketin ihtiyaçlarının özenle belirlendiğini, neyin tedarikine kuvvetli ihtiyaç olduğunu, neyin himaye edilmesi gerektiğinin uzun ve başarılı uğraşlarla dikkatlice tespit edildiğini ve buna göre bir tarife oluşturulduğunu belirtmektedir. Lozan ile birlikte bu siyasetin belirlenip uygulanabilmesi için elverişli bir ortam oluşturulmuş olmasından dolayı da Lozan'ı bir dönüm noktası olarak görmektedir. Bk. Pelin, "Ticaret ve Finans Münasebetlerimiz", *Siyasal Bilgiler Mecmuası*, sayı 61, 1936, ss. 21-23; idem., "Arazi Terk ve İlhakında Devlet Borçları ve Lozan'da Devlet Borçlarının Taksimi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası Profesör Cemil Bilsel'e Armağan'dan Ayrı Basım*, 1939.

⁶⁰ idem., *İktisat*, c. 2, ss. 97-98.

⁶¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01017090, 196, F:1, Ek:228, p. 17; "Balkan Konferansı Yarın Resmen Açılıyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1931. Baskı. ss. 1, 5.; Ali Fuat, "Bükrüş Mektubu - Balkan Misakı Esasları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ekim 1932. Baskı. s. 3.

⁶² Cavit Bey, *ibid.*, ss. 269-276.

tumunda sorgulanamaz bir hak değildir. Cavit Bey, miras hakkını doğal bir hak olarak tanımlarken, Pelin tarafından miras mefhumunun faydaları yadsınmazken, gene de soy aracılığı ile kuşaktan kuşağa sermaye ve mülk aktarımının doğası ve meşruluğu sorgulanmaktadır.⁶³

Son olarak, Göçer ve Çetin'e getirilebilecek bir diğer eleştiri de, yayınladıkları kitaptaki transkripsiyon hatalarından kaynaklanan anlam kayıplarıdır. Göçer ve Çetin Osmanlı'nın Son İktisat Kitaplarından İlm-i İktisat Dersleri isimli kitaplarında matbu metin olarak internet vasıtasıyla ulaşılabilir olan Pelin'in İlm-i İktisat Dersleri kitabını Latin alfabesine çevirerek kitabın başında Pelin'e dair yaptıkları on iki sayfalık analizlerinde kitapta geçen *meslek-i tarihi taraftarları* sözcüğünü *meslek tarihi taraftarları* olarak okumuşlar, *meslek tarihi taraftarları* söylemini de *iktisat tarihçileri* olarak günümüz Türkçesine çevirmişler ve Pelin'in Alman Tarih Okulu düşünürlerine yönelttiği eleştirileri, onun '*iktisat tarihçileri*'ne yönelttiği eleştiriler olarak ele almışlar ve bunun üzerine birtakım analizler yapmışlardır.⁶⁴ Bu anlamda, Pelin'in telif eserleri arasında yer almayan bu kitap incelenecek olsa dahi, içerikteki transkripsiyon hatalarına dikkat edilmesinde fayda vardır.

SONUÇ

Sonuç olarak İbrahim Fazıl Pelin'in iktisadi düşün dünyasını liberal bir bağlamda ele almak mümkün olsa da, onu klasik okula oturtmak ve saf bir liberal olarak görmek mümkün olmayacaktır. Kimi görüşlerinde Pelin'i liberal okulla ilintili görmeye dair akademide bir meyil oluşsa da, gerek onun kendi ifadeleri ve gerek onun düşünceleri ışığında, onun heterodoks bir iktisadi düşünceye meylettğini görmek kaçınılmazdır. Ona göre iktisat, her zaman ve her yerde evrensel kanunlarla açıklanamayacak bir sosyal bilimdir. Uğraş alanı toplum ve insanın kendisidir. İnsan motivasyonunun aksiyonlar üzerindeki öngörülmesi güç tesiri ve çevresel faktörler sebebiyle iktisadi olaylar zamana, mekâna ve toplumsal yapıya göre değişiklik göstermektedir. Dahası, devlet ve birey birbirlerine zıt kuvvetler değil, aksine birbirini tamamlayıcı figürlerdir. Devlet genel ve kamusal ihtiyaçlar neticesinde vücut bulan bir kurumdur. İktisat ise bu ihtiyaçların tam göbeğinde olan bir bilimdir. Umumi fayda göz önünde bulundurularak devlet bir sistem dahilinde ve profesyonel bir zeminde hareket etmek koşulu ile iktisadi faaliyet alanına müdahil olma ve iktisadi hayatta yer alma hakkına sahiptir. Bu bakımdan, Pelin serbesti okulun ve müdahalecilik okulunun tespitleri üzerinden ve bu okullara yöneltilen eleştirileri eklektik ve realist bir çerçe-

⁶³ idem., s. 61; Pelin, *İktisat*, c. 2, s. 239-241.

⁶⁴ Göçer & Çetin, "Maliyecî İbrahim Fazıl Pelin'in Hayatı", s. 13.

vede süzerek kendi görüşlerini dönemin literatürüne sunmuştur. Gerek aksiyonları ve gerek literatüre yaptığı geniş katkılarıyla onun iktisadın profesyonelleşmesi ve bilimselleşmesi adına önemli katkıları olmuştur.

Onun üzerine yapılacak detaylı analizler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci ekseninde iktisadın bilimselleşme ve profesyonelleşme bağlamında vardığı aşamayı anlamlandırmak ve dönemin literatüründeki tartışmaların aldığı yönü görmek açısından kıymet arz etmektedir. Böylelikle, erken Cumhuriyet dönemindeki iktisadi düşünce tartışmalarının, literatürdeki sosyal ve politik pragmanın ötesine geçip profesyonel icracılar tarafından iyice özümsemiş bir formasyona büründüğü anlaşılmış olmaktadır. Pelin ile birlikte, Türkiye'de tanınan ve kullanılan iktisat literatürünün zenginleştiği ve sistematik, çağa uygun iktisadi tartışmaların yerli literatüre kazandırıldığı görülmektedir. Bu yüzden, İbrahim Fazıl Pelin'in düşün dünyasını anlamayı iktisadi düşünce tarihi çalışmalarına önemli bir katkı olarak atfediyorum. Nitekim, literatüre ve dönemin bilimsel, politik ve sosyolojik gelişmelerine olan hakimiyeti, fikirlerindeki sistematik yöntem, tutarlılık ve bilimsel derinlik ve fikirlerinin döneminin hakikatlerini görmezden gelmemesi gibi olgular göz önünde bulundurulduğunda, Pelin kendine değin var olan iktisadi düşünce mirasının bir doruk noktası olarak karşımıza çıkmaktadır demek abartılı olmayacaktır. Netice itibariyle, bu çalışma Ord. Prof. İbrahim Fazıl Pelin'in literatüre takdimini ve onun üzerine literatürde var olan tartışmalardaki eksikliklere odaklanmayı amaç edinmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

- T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 180_09_87_423_1.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01017090, 196, F:1, Ek:228, 17.

Gazeteler

- Ali Fuat, Bükreş Mektubu - Balkan Misakı Esasları, Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ekim 1932. Baskı, 3.
- Balkan Konferansı Yarın Resmen Açılıyor, Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim 1931. Baskı, 1, 5.

Telif Eserler

- AKALIN, Güneri, Atatürk Dönemi Maliye Politikaları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2008.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, "Don Kışotun Yeldeğerinlerle Muharebesine, Kürsü Politikacılığına ve Cavit Bey İktisatçılığına Dair", Kadro, sayı 17, 1933, 9-15.
- Cavit Bey, İktisat İlmi, (Haz. Kürşad Kopuz), Liberte, Ankara, 2001.
- ÇAKMAK, Diren, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi, Societas ve Üniversitesi Gerilimi, Libra Kitap, İstanbul, 2011.
- ÇAKMAK, Orhan, "Takdim", İktisat İlmi, (Haz. H. Kürşad Kopuzlu), Liberte, İstanbul, iii-xv.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, "Profesör İbrahim Fazıl Pelin Üzerindeki Fikri Tesirlere Dair", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. 11, sayı 1-2, 1945, 10-22.
- EGE, Ragip - Hagemann, Harald, "The Modernisation of the Turkish University after 1933: The Contributions of Refugees from Nazism", The European Journal of the History of Economic Thought, 2012, sayı 19/6, 944-975. Web. 29 Aralık 2017, <https://doi.org/10.1080/09672567.2012.735684>.
- GÖÇER, Kenan - Çetin, Cem, "Maliyeci İbrahim Fazıl Pelin'in Hayatı ve İlm-i İktisat Dersleri Kitabı Üzerine", Osmanlı'nın Son İktisat Kitaplarından İlm-i İktisat Dersleri, (Haz. Kenan Göçer & Cem Çetin), Okur Akademi, İstanbul, 2017, 9-20.
- _____, "Maliyeci İbrahim Fazıl Pelin'in İlm-i İktisat Dersleri Kitabı", 2nd International Congress on Political, Economic and Social Studies, c. 2, Temel Gürdal ve diğ. (haz.), Başköprü Publication, Sakarya, 2017, 41-49.
- KILINÇOĞLU, Deniz T., Economics and Capitalism in the Ottoman Empire, Routledge, New York, 2015.
- KURMUŞ, Orhan, Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.

- NADAROĞLU, Halil, "Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarında Bugüne Kadar İzlenen Maliye Eğitimi ve Politikası", Türkiye I. Maliye Eğitimi Sempozyumu, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1985.
- NEUMARK, Fritz, Boğaziçine Sığınanlar, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1982.
- OKAY, Orhan, "Teşebbu'se Sarfedilmiş, Bir Hayatın Hikâyes"i, Kitaplık, sayı 54, 2002, 130-136.
- "Ord. Prof. İbrahim Fazıl Pelin (1886-1944)", Karınca Dergisi, sayı 425, 1972.
- ÖZVEREN, Eyüp, "A Hundred Years of German Connection in Turkish Economic Thought", The German Historical School and European Economic Thought, José Luís Cardoso, Michalis Psalidopoulos (Der.), Routledge, New York, 2015, 149-166.
- _____, "Ottoman Economic Thought and Economic Policy in Transition: Rethinking the Nineteenth Century", Economic Thought and Policy in Less Developed Europe, Routledge, London, 2001, 129-144.
- _____, "The Intellectual Legacy of the Kadro Movement in Retrospect", METU Studies in Development, sayı 23/4, 1996, 565-576.
- PELİN, İbrahim Fazıl, İktisat, Akşam Matbaası, İstanbul, 1927.
- _____, İktisat, c.2, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1933.
- _____, "Ticaret ve Finans Münasebetlerimiz", Siyasal Bilgiler Mecmuası, sayı 61, 1936.
- _____, "Buhranın Sonuna Erdik mi?", Her Ay Dergisi Siyaset ve İktisadiyat, no. 2, 1937, 15-23.
- _____, "Arazi Terk ve İlhakında Devlet Borçları ve Lozan'da Devlet Borçlarının Taksimi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası Profesör Cemil Bilsel'e Armağan'dan Ayrı Basım, 1939.
- ROUSSEAU, Jean Jack, "Of Social Contract", Rousseau: Social Contract and Other Later Political Writings, (Çev. Victor Gourevitch), Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- SAYAR, Ahmet Güner, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması: Klasik Dönem'den II. Abdülhamit'e, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.
- _____, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001.
- TÜRKEŞ, Mustafa, "A Patriotic Leftist Development – Strategy Proposal in Turkey in the 1930s: The Case of the Kadro (Cadre) Movement", International Journal of Middle East Studies, sayı 33, 2001, 91-114.

